

viszonyainak, világháborús szerepének egyfajta tükrét pillanthatjuk meg. Félelmetes, ha arra gondolunk, hogy a lakosság számarányát tekintve az összes hadviselő fél közül az Oszmán Birodalomnak ez a területe (Szíria, Jordánia, Libanon és Palesztina/Izrael) szenvedte el a legnagyobb megpróbáltatásokat és veszteségeket az első világháború során – az egész világon –, és a történelmi érdeklődés mégis csak legújabbán fordult e kor felé. Ismert ugyan, hogy a későbbi fejlemények okán az arab és közel-keleti történetírás mindezekig általában véve a két világháború közötti, majd a második utáni helyzettel foglalkozott elsősorban, s az első helyi lefolyását – eltekintve az „arab felkelés” epizódjától – nem méltatta kellő figyelemre. Haszonnal forgatható jelentés, amiben a szerző így foglalja össze az ifjútörök mozgalom szíriai kudarcát: „A parlamenti rendszer nem vált be. Az araboknak fogalmuk sem volt arról, mi a *hurrija*, az alkotmányos szabadság, és mi a *hukúmat an-nijába*, a népképviseleti kormány, amelyről a gomba mód keletkező újságok annyit szavaltak” (259.). Másutt történeti kontextusba helyezi a törökellenes szíriai arab (egységesen muszlim és keresztény) nemzeti gondolat születését és történeteket, epizódokat villant fel, amelyek mind életszerűbben elevenednek meg a tolla alatt. Kmoskó beszámolója roppant érdekes dokumentum, amely fényt vet Magyarország első világháború alatti történelmének egy szinte teljesen ismeretlen aspektusára, amely ugyanakkor szervesen illeszkedik jelentős korabeli, Keletrre tekintő szellemi, gazdasági és politikai törekvésekbe (például „turanizmus”). Fontos forrás, aminek feldolgozására mihamarabb szüksége lehet a közel-keleti történeti kutatásnak.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Ormos István munkája a nagy átfogó struktúrák összeomlását megtapasztaló értelmiségi hol optimista, hol kétségbeesett válságmegoldó stratégiáit tárta fel Kmoskó Mihály élete fordulópontjainak vizsgálata során. A struktúra és az egyéniség egymást feltételező kölcsönhatását gazdag forrásanyagra támaszkodva tette izgalmas, a szempontokat kritikusan váltogató, történelmi tapasztalatként átélhető élménnyé.

Első látásra talán szűk területre korlátozódik a kiadvány, de a látszat most is mintha csalna: hatalmas adatgazdagsága okán haszonnal forgathatják mindazok, akiket érdekel az 1900 és 1930 közötti korszak turbulens magyar történelme.

Tüske László

Ujváry Gábor

KULTURÁLIS HÍDFŐÁLLÁSOK

A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében I–II.

(Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 6., 7.)

Ráció, Bp. 2013., 2017. 303 oldal, illetve 359 oldal

Ujváry Gábor a magyar kulturális külpolitika két világháború közötti történetét több mint két évtizede kutatja. A témában számos tanulmánya, több önálló kötete jelent meg. Most arra vállalkozott, hogy átfogó feldolgozását adja választott kutatási témájának. Célja, hogy a magyar kulturális külpolitika alapját jelentő külföldi magyar intézetek, illetve a külföldi egyetemeken magyar tanszékeinek és lektorátusainak a dualizmus korától a második világháborúig való történetét összefoglalja, vázlatos kitekintést nyújtva napjainkig. A vállalkozás súlypontját a két Történeti Intézet (Bécs 1920/1921, Róma 1895), a Collegium Hungaricumok (Bécs 1924, Berlin 1924, Róma 1927), illetve a berlini tudományegyetem Magyar Intézetének

(1916) története képezi. A három kötetre tervezett vállalkozás első két kötetét már kézben tarthatja az olvasó, így lényegében már csak a római intézetek története hiányzik.

Az első kötet tartalmazza a két világháború közötti kor magyar kultúrpolitikájának a bemutatását, amelynek ismerete nélkülözhetetlen a külföldi magyar kulturális és tudományos jelenlét váratlan felvirágzásának megértéséhez (I. 65–123). Itt kerül sorra a kor kultúrpolitikája vezető – mai napig sok vitát kiváltó – fogalmainak a tárgyalására, úgy mint a kultúrfőlény és a neonacionalizmus; itt kerül felvázolásra az az intézményrendszer, amely működtetni fogja majd az intézeti és lektorátusi hálózatot. Bármilyen koncepciózus is az 1920-as évek kultúrpolitikájának megteremtője, Klebelsberg Kuno (kultuszminiszter 1922–1931), mindez nem előzmények nélkül történik meg. Az első tudományos intézetek már a dualizmus korában létrejöttek: a Fraknoi Vilmos által alapított Római Magyar Történeti Intézet (1895) és a csak rövid időt megélt Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet (1917–1918). Ugyanígy az első magyar nyelvet külföldi egyetemen oktató lektorátusok és tanszékek alapítása is az 1918 előtti időszakra nyúlik vissza (például Bécs, Uppsala, Helsinki, Párizs). A meglévő minták továbbfejlesztése és kiaknázása, működőképes rendszerbe foglalása Klebelsberg érdeme, akinek koncepciózus ténykedése és érdekérvényesítő képessége nélkül aligha jöhetett volna létre az intézeti hálózat ebben a formában. A meglehetősen költséges rendszer létrehozása mögött az a felismerés állt, hogy a politikai elszigeteltségbe került új Magyarország egyik kitérési pontját a kulturális diplomácia kínálhatja.

Miközben a külföldi magyar intézetekről meglehetősen sokat olvashatunk, csupán a szűkebb szakmai nyilvánosság előtt ismert, hogy a két világháború közötti időszakban történt meg a magyar nyelvet külföldön oktató lektorátusok és magyar tanszékek széles körű kiépítése. Mindez a kor másik, utóbbi években sok vitát kiváltó történész-miniszternek, Hóman Bálintnak a nevéhez fűződik (kultuszminiszter 1932–1942). Hóman az intézeti hálózattal szemben tudatosan részesítette előnyben ezt az intézménytípust, amelyek működését nem egyszer kétoldalú, a kulturális élet több területét szabályozó kulturális egyezmények megkötésével igyekezett megalapozni. A szerző által feltárt adatok szerint Hóman minisztersége utolsó évében (1942) 7 külföldi magyar egyetemi intézet, 31 lektorátus, 6 magyar tanszék, 2 magyar előadói státusz és 1 magyar tanulmányi központ működött (I. 121.). Az adatok önmagukért beszélnek.

Ezen intézménytípusnak a „mintája” a berlini egyetem Magyar Intézete volt, amely porosz állami támogatással jött létre még az első világháború alatt 1916-ban, egész nyilvánvalóan egyfajta gesztusként a „fegyverbarát” Magyarországra felé. Az I. kötet az intézet alapításának és két világháború közötti működésének részletes történetét tartalmazza. Az intézet története abban erősíti meg az olvasót, hogy egy sikertörténethez mindig több tényezőre van szükség. Jelen esetben a porosz állami mellett legalább annyira fontos volt, hogy Gragger Róbert (1887–1926) személyében megfelelő vezetőt sikerült találni az intézet élére, aki nem csupán a megfelelő tudományos készségekkel rendelkezett, hanem jó szervező is volt, és kellő diplomáciai érzékkel rendelkezett ahhoz, hogy az egyetemi élet hínáros vizében elhajózzon, illetve a magyar és porosz kultúrpolitika útvesztőjében eligazodjon. A Magyar Intézet mellett Berlinben 1924-ben Collegium Hungaricum alapítására is sor került, amely a más városokban már működőkhöz hasonló feladatokat kapott (magyar állami ösztöndíjasok fogadása minden tudományterületről, valamint magyar kulturális értékek közvetítése). A két intézmény, amelynek vezetése kezdetől fogva összefonódott, igen hatékonyan támogatta egymás működését. A nemzetiszocialista hatalomátvétel a berlini magyar intézetek működési körülményeit is megváltoztatta. Az 1933 utáni nehézségekről is kap ízelítőt az olvasó a Gragger utódaként működő Farkas Gyula és német tanársegéde, Herman Klocke közötti konfliktus bemutatása kapcsán, amelynek kirobbanása a Hóman Bálint és Székfű Gyula által írt Magyar történet német nyelvű kiadási tervéhez kapcsolódott. Ennek ügyében a tanársegéd kapcsolataira támaszkodva ugyanis főnökövel való különösebb egyeztetés nélkül járt el.

Amíg Berlin jelentőségét a berlini egyetem adta meg, teljesen más okok miatt kapott kulcspozíciót Bécs Klebelsberg intézeti koncepciójában: itt őrizték (és őrzik még mindig az 1926-ban aláírt badeni levéltári egyezménynek köszönhetően) az 1526 és 1918 között működő Habsburg Monarchia, benne Magyarország történetére vonatkozó források jelentős részét. A kora újkori és újkori Magyarország története e forrásanyag feldolgozása nélkül megoldhatatlan feladat. Ezért merült fel már 1917-ben, a Magyar Történelmi Társaság elnöki székébe frissen kerülő Klebelsbergben egy történelmi intézet alapításának ötlete Bécsben, amely egy nagyobb intézeti háló részét alkotta volna: egy budapesti előkészítő intézettel, illetve a konstantinápolyi és a római intézettel egységes szervezetbe fogva. A terv az első világháború miatt lekerült a napirendről, de nem véletlen, hogy alig kezdenek rendeződni a magyarországi politikai viszonyok, az intézet 1920 végén, illetve 1921 elején Bécsi Magyar Történelmi Intézet név alatt megkezdte működését (alapítási éve körül némi bizonytalanság uralkodik, a két első ösztöndíjas Mályusz Elemér és Hajnal István mindenesetre már 1920 augusztusában a városba érkeztek). Az intézet megalapítása fontos részét képezte Klebelsberg koncepciójának, amely nagy hangsúlyt helyezett az utolsó másfél évszázad fejlődésének megismerésére, hogy ezáltal jobban érthetővé váljon mindaz, ami Magyarországgal az utóbbi néhány évben történt. Klebelsbergnek szerencséje volt annyiban, hogy Bécs esetében is megfelelő emberi tényező állt rendelkezésre. A császárvárosban a volt közös ügyes levéltárosok, Károlyi Árpád (a Haus-, Hof- und Staatsarchiv nyugalmazott igazgatója), Szekfű Gyula (ugyanezen levéltár volt levéltárosa) és Eckhart Ferenc (a Hofkammerarchiv volt levéltárosa) a levéltári felszámoló bizottság tagjaiként biztos szakmai hátteret jelentettek, s ez lehetővé tette egy tudományos koncepció viszonylag gyors kidolgozását. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet létrejötté tulajdonképpen ezen koncepció – amelynek legfontosabb eleme a Magyarország újabb kori történetének forrásai sorozat volt – megvalósítását szolgálta. Bár a sorozat sok tekintetben torzóban maradt, a megjelent mintegy negyven kötete mindmáig a 18. és 19. század történetének alapforrását képezi. Ujváry munkáját olvasva egyértelművé válik, hogy mindez nem jöhetett volna létre az előbb megnevezett levéltárosok, továbbá más kiváló történészek, mint például Domanovszky Sándor vagy Mályusz Elemér közreműködése nélkül, de az egészet alapvetően mégis egyetlen ember, Klebelsberg Kuno akarata mozgatta.

A II. kötet gerincét a Bécsi Magyar Történelmi Intézet története adja. Külön fejezet foglalkozik az intézet igazgatóival (Károlyi Árpád 1921–1928, Eckhart Ferenc 1928–1929, Angyal Dávid 1929–1935, Miskolczy Gyula 1935–1948). Az igazgatók sorából most egyetlen személyt szeretnék kiemelni, az alapítóigazgató Károlyi Árpádot (1853–1940), aki nemcsak jelentős szerepet játszott a Monarchia levéltári örökségének egységét megóvó badeni szerződés tető alá hozásában, hanem kiváló szervezőnek is bizonyulva megeremtetette a történelmi intézet működési feltételeit, és megszervezte az intézetet. Mindemellert – elhagyva korábbi kutatási területét, a 16–17. századot – alapvető forráskiadásokat készített Batthyány Lajos főbenjáró peréről, az április törvényekről, illetve megkezdte Széchenyi István naplóinak a kiadását.

A szerző külön fejezetben tárgyalja az intézet működését biztosító támogatási rendszert (akkor sem volt fenékgig tejfel az élet). Hasonlóképpen külön kerül elemzésre az ösztöndíjasok csoportja, akiknek a számát, a hiányos statisztikai kimutatások miatt nem lehet megállapítani. A Történelmi Intézet esetében csupán az intézet fennállásának első évtizedében fél évnél tovább 53 esetben 30 magyar kutató dolgozhatott a bécsi közgyűjteményekben. Külön fejezetben mutatja be Ujváry Gábor az intézet tudományos eredményeit és programjait, elsősorban a már említett forráskiadási sorozatra, Magyarország újabb kori történetének forrásaira koncentrálván. Az intézet történetébe beágyazva kerül sor az 1924-ben alapított Collegium Hungaricum történetének bemutatására, amely a Történelmi Intézettel ellentétben minden tudományterület képviselői előtt nyitva állt, ha külföldi tanulmányokat akartak folytatni. A II. kötet azonban nem egyszerűen a Bécsi Magyar Történelmi Intézet és a Collegium

Hungaricum szűk értelemben vett történetét tartalmazza, annál sokkal szélesebb mezőn mozogva ezen intézmények sorsát Ausztria és Magyarország két világháború közötti kulturális kapcsolatainak történetébe ágyazza be. És a történet nem ér véget 1945-ben, egy külön fejezetben igen komoly kitekintés olvasható az 1945 és 1963 közötti évekre vonatkozóan, illetve arra nézve is, hogy mi történt 1963, az új Collegium Hungaricum megnyitása után.

A kötet utolsó nagy egysége egy közel százoldalas adattár, amely betűrendben tartalmazza a Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjait az 1920/1921 és 1944/45 közötti időszakból. Az adattár minden személy esetében magában foglalja az illető személy bécsi kutatásainak körülményeit, a kutatások nyomán készült publikációkat, illetve az ezekről készült ismertetéseket. Az adattár jelentőségét és fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. E sorok írója bécsi működése idején sokat használta már az adattár első változatát is, amely jelen kötet első kiadásában látott napvilágot (Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr 1996). A most további információkkal kiegészített adattár még megbízhatóbb képet fest az Intézet tagságának tudományos működéséről. A historiográfia felfogható önálló részdiszciplínaként is, de ugyanakkor mindenkinnek magának is művelnie kell saját szűkebb témájára vonatkozóan. Ehhez megkerülhetetlen segítséget nyújt Ujváry Gábor fentebb említett összeállítása minden Bécsbe készülő kutató számára, de a két kötetet minden történelem iránt érdeklődő figyelmébe is ajánljuk. A kötetek felhívják a figyelmet a kultúrpolitika jelentőségére, s a bennük összefoglaltak fontos tanulságokat tartalmazhatnak a mai kulturális külpolitika alakítói számára is.

Fazekas István

Gali Máté

BERZEVICZY ALBERT

A márványarcú miniszter

Szépmíves Könyvek, Bp. 2017. 550 oldal

Gali Mátének a Veritas Történetkutató Intézet tudományos segédmunkatársának megvédett disszertációját 2017 őszétől könyv formájában is kézbe vehetik az olvasók.

Berzeviczy Albert személyisége több szempontból is felkeltheti a kutatók figyelmét. A Ravasz László által „a szaktudós és polyhistor között egy egészen kivételes jelenségként” (538.) jellemzett Berzeviczy a tudomány területén alkotott maradandót, illetve a kulturális életben folytatott jelentős szervezőmunkát. Emellett a politika világában is befolyásos szerepet töltött be az 1880-as évektől 1936-ban bekövetkezett haláláig. 1903 és 1905 között – Tisza István kormányában – vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, míg a két világháború között a külpolitikában vett részt aktívan: a Népszövetség és az Interparlamentáris Unió fórumain képviselte a magyar érdekeket. Életéről azonban – ahogyan az a könyv bevezetőjéből is kiderül – eddig nem készült átfogó feldolgozás.

A szerző négy fejezetből álló munkájában az életpályájának első világháborúig tartó szakaszát kronologikusan, Horthy-kori tevékenységét tematikusan tárgyalja. Véleménye szerint ugyanis Berzeviczy két világháború közötti szerzteágazó közéleti működése miatt az időrendi szerkezet áttekinthetetlen lenne. Úgy vélem, hogy helyesebben járt volna el, ha mindkét részre vonatkozóan a tematikus elrendezés mellett dönt. Ezt nem feltétlenül az említett indokból tartom szükségesnek, hiszen az áttekinthetetlenséget az alfejezetek további, kisebb